

FERAH TÜRKER (Türkiye)*

TÜRKLERDE EVREN TASAVVURUNUN DEDE KORKUT'TAKİ İZLERİ ÜZERİNE

Özet

Türklerde evren tasavvuru çok eski dönemlerde teşekkül etmiş, zaman içerisinde girdikleri yeni kültür çevreleri ve dinlerin de etkisiyle türlü değişikliklere uğramıştır. Türklerde evrenin, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltından oluştuğuna; gökyüzünde Tanrı ile yardımcı ruhların, yeryüzünde canlılar ile yer-su iyelerinin, yeraltında ise Erlik ile kötü ruhların bulunduğu inanılmıştır. 15. yüzyılda yazıya geçirilen ve Oğuz Türklerinin geçiş dönemi eseri olarak kabul edilen Dede Korkut Kitabı'nda da bu evren tasavvuru açık bir şekilde görülmektedir. Bu makalede, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan bu üçlü evren tasavvuru incelenecek ve Türklerin geleneksel inanç sistemlerinin izleri ile İslamiyet'in tesiri değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: *evren, gökyüzü, yeryüzü, yeraltı, Dede Korkut Kitabı.*

Türklerde evren tasavvuru, tarih sahnesine ilk çıktıkları dönemlerden itibaren oluşmaya başlamış, yüzyıllar içerisinde farklı kültürler ve inanç sistemleriyle temasları neticesinde bazı değişimlere uğramıştır. Türk inanç sisteminde en eski dönemlerden beri üçlü bir evren tasavvuru söz konusu olmuş, buna göre, gökyüzünde Tanrı ve yardımcı ruhların, yeryüzünde canlılar ve yer-su iyelerinin, yeraltında ise Erlik ve kötü ruhların yaşadığına inanılmıştır.

Türklerde üçlü evren tasavvuru ile ilgili en eski bilgileri, insanların doğayı algılamaya ve anlamlandırmaya çalıştıkları, olağanüstü olaylar karşısında yaşadıkları çaresizlik neticesinde doğa unsurları ile ilişkilerini düzene koyma yollarını aradıkları mitik döneme ait anlatmalardan elde etmekteyiz. Ancak elbette ki sözlü kültür ortamında aktarılarak gelen bu anlatmalar, zaman içerisinde türlü değişimler yaşamış, etkilendikleri farklı kültürler ve inanç sistemlerinden bazı yeni motifleri bünyelerine dâhil etmişlerdir.

Türklerde evren tasavvuruna dair bilinen ilk yazılı bilgilere ise Orhun Kitabelerinde rastlanmaktadır. Kül Tigin âbidesinde “*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış.*” [5,9] denilerek evrenin yaratılışından bahsedilmiştir.

Türklerde evren tasavvuru, Dede Korkut Kitabı'nda açık bir şekilde görülmektedir. Dede Korkut boyları, yazıya geçirildiği 15. yüzyıla kadar, gelenekte

*Türkiye, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yrd. Doç. Dr. E-mail: ferahturker@hotmail.com.

canlı olarak yaşamış, bundan dolayı da türlü değişimlere uğramıştır. Bu bakımdan bir taraftan eski inanç sistemlerine ait unsurları muhafaza ederken, diğer taraftan dâhil olduğu yeni kültür çevresinin de etkisiyle İslami motifleri bünyesine katarak, eski ile yeniyi harmanlamıştır. Bu makalede de eldeki metinden yola çıkarak, Dede Korkut'ta yer alan üçlü evren tasavvuru değerlendirilecektir.

1. GÖKYÜZÜ:

Türklerin geleneksel inanç sistemine göre, gökyüzü, Tanrı'nın yardımcı ruhlarıyla birlikte oturduğu mekândır ve katmanlardan oluşmaktadır. Tanrı, en üst katta, yardımcı ruhları ise diğer katlardadır [2,111-113]. Gökyüzünün katmanlardan oluştuğu inancı, İslamiyet'te de görölmektedir. Örneğin Bakara Suresinde "*O, yeryüzünde ne var ise hepsini sizin için yarattı, sonra da semaya teveccüh edip onları yedi sema olarak tasfiye buyurdu.*" [13,6] denilmektedir. Dolayısıyla Türklerin en eski inanç sistemlerinde görölen bu tasavvur, İslamiyet'in kabulünden sonra da İslami hüviyetle güçlenerek devam etmiştir.

Gökyüzünün katmanlardan oluştuğu inancı Dede Korkut'ta "Duha Koca Oğlı Deli Dumrul Boyu"nda görölmektedir. Azrail'e meydan okuyan Deli Dumrul'un canından olmaması için canını vermeye razı olan eşinin "*Arş tanığ olsun kürsi tanığ olsun/ Yir tanığ olsun gök tanığ olsun/ Kadir Tanrı tanığ olsun/ Menüm canum seniñ canuña kurban olsun.*" [4,183] şeklindeki sözleri bu inancın tezahürüdür.

Eski Türk inanç sistemindeki "yardımcı ruhlar", Dede Korkut'ta karşımıza İslamize edilerek, Tanrı'nın emrindeki "Azrail" ve "Cebrail" melekleri olarak çıkmaktadır. Anlatmalarda Tanrı, doğrudan meleklere emrederek yeryüzünde düzeni onların vasıtasıyla sağlamaktadır. Meleklerin Tanrı ile insanlar arasında aracı rolünü üstlenmesi, eski Türk inanç sisteminde de yer almaktadır. Buna göre, gökyüzünde yardımcı ruhları ile birlikte oturmakta olan Tanrı, göğe çıkan şamanlarla doğrudan iletişim kurmamakta, onlarla elçisi konumunda olan yardımcıları görüşmektedir. [2,122-124]. Gökyüzünde yaşayan bu varlıklar, insanlara karşı iyi olsalar da kendilerine saygısızlık yapanları cezalandırılmaktadırlar [12,287].

İslamiyet'te "Melekü'l-Mevt" olarak adlandırılan "Azrail", Deli Dumrul'da da gökyüzünde yaşayan, yeryüzüne insanların canını almak için al kanatlarıyla uçarak gelen bir ölüm meleği olarak tasvir edilmektedir: "*Gök yüzünden al kanathu Azrail uçup geldi*" [4,180]. Anlatmada, Tanrı'yla doğrudan iletişim kuran Azrail'in ondan aldığı emirleri uygulamakla yükümlü olduğu görölmektedir: Deli Dumrul'un Azrail'e meydan okuması üzerine Tanrı "*(...) ol deli kavatuñ gözine göringil, beñzini sarartgil, canını hırlatgil algı*" [4,180] diye buyurur, Azrail de Deli Dumrul'un canını almak için yeryüzüne iner.

Azrail'le karşılaşan Deli Dumrul'un "*Mere ne heybetlü kocasın,*" "*Mere sakalçuğı ağça koca/ Gözçügezi çönge koca*" [4,178] sözlerinden Azrail'in insan gibi tasavvur edildiği görölmektedir. Nitekim Deli Dumrul'un Azrail'le konuşması da bunu göstermektedir. Tanrıların ve ruhların antropomorflaştırılması, eski Türk

inanç sisteminde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Dolayısıyla, bu da İslamiyet'e ait bir varlığa olan inancın eski Türk inanç sistemi içerisinde nasıl yoğunluğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Azrail, Deli Dumrul'un canını almak üzereyken aman dilemesi üzerine "*Mere delü kavat maña ne yalvarursın, Allah Taala'ya yalvar, menüm de elümde ne var, men dahı bir yumuş oğlanıyam*" [4,179] sözleriyle Tanrı'nın elçisi/yardımcısı olduğunu vurgular. Bu da Tanrı'nın yeryüzündeki düzeni, elçisi olan Azrail'i gökyüzünden göndererek sağladığını gösterir [16].

Dede Korkut Kitabı'nda yer alan bir diğer melek ise "Begil Oğlu Emrenün Boyu"nda yer alan "Cebrail"dir. Bu boyda, Emren, yurduna saldıran kâfirlerle yaptığı savaşta yenileceğini anlaması üzerine Tanrı'ya yalvarır; Tanrı da Cebrail'e "*Ya Cebrail var şol kuluma kırk erçe kuvvet virdüm*" [4,224] diye buyurur ve Emren bu sayede kâfirleri yener. Dolayısıyla Tanrı'nın elçisi olan Cebrail, bu boyda, Tanrı ve Emren arasında aracı olarak yer alır. Burada dikkati çeken bir diğer nokta ise Tanrı tarafından Begil'e yardım için gönderilen "*kırk erçe kuvvet*"tır ki bunları "yardımcı ruh" olarak da değerlendirmek mümkündür. Dede Korkut'ta gökyüzünde yaşayan varlıklardan bir diğeri de "peri"lerdir. "Basat Depegözi Öldürdüğü Boyu"nda periler, gökyüzünde yaşayan, yeryüzüne kanatlarıyla uçarak gelen, kadın bedeninde tasvir edilen varlıklardır.

Görüldüğü gibi Dede Korkut'ta Tanrı, yardımcı ruhlarıyla birlikte gökyüzünde oturmaktadır. Bu da eski Türk inanç sisteminin izlerinin Dede Korkut'ta muhafaza edildiğinin göstergelerinden biridir. Aslında Kur'an'da yer alan bazı ayetlerde de Tanrı'nın gökyüzünde oturduğu belirtilmektedir. Mesela Hadid Suresinde "*O, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra arş üzerinde istiva buyurdu.*" [13,539] denilmektedir. Esasen İslami inanca göre Tanrı, hem mekândan hem de zamandan münezzehtir, o her yerededir. Bu inancın etkisi Deli Dumrul boyunda şu şekilde dile getirilmektedir: "*Niçe cahiller seni gökde arar yirde ister/ Sen hod mü'minler könlüdesin/ Dayım turan cebbar Tañrı*" [4,180]. Tanrı'nın insanların gönlünde olması, yine aynı surede şu ifadelerle yer almaktadır: "*O, her nerede olsanız sizinle beraberdir. Ve Allah, ne işlediğinizi bi-hakkın görücüdür.*" [15,539].

Dede Korkut'taki "Tanrı" anlayışına baktığımız zaman, hem en eski mitik dönem anlatmalarında yer alan hem de Kur'an ayetlerinde açıkça izah edilen Tanrı'nın ezeli ve ebedi olduğunu, "âlemleri yoktan var ettiği" inancını görmekteyiz. "Begil Oğlu Emrenün Boyu"nda oğlan kâfirlerle yaptığı savaşta galip gelebilme için Tanrı'ya yalvarır. Bu esnada onu gören putperest kâfir, "(...) *senin bir Tanrın var ise benim 72 puthanam var*" deyince Emren, "*Ya asi mel'un sen putlarına yalvarur-isen men âlemleri yokdan var iden Allahıma sığındum*" diyerek Tanrı'nın ezeli olduğunu bildirir [4,224]. "Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu"nda da babasını kâfirin elinden kurtarmak isteyen Yigenek, Tanrı'ya:

*"Yücelerden yücesin
Kimse bilmez niçesin
Aziz Tañrı
Sen anadan toğmaduñ*

*Sen atadan olmaduñ
Kimse rızkın yimedüñ
Kimseye güç itmedüñ
Kamu yirde ahedsin
Sen Allahu samedsin*” [8,989].

diyerek, Tanrı'nın birliğini, ezeli ve ebedi olduğunu söylemektedir. Orhan Şaik Gökyay, bu duanın “*İhlas Suresinin bir tür açıklama yoluyla tam çevirisi*” olduğunu belirtmektedir [8,989]. Tanrı'nın “*can veren, can alan*” olduğu da özellikle “*Duha Koca Oğlu Delü Dumlul Boyı*”nda sık sık vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Tanrı inancı, Dede Korkut'ta, hem eski Türk inanç sistemine hem de İslamiyet'e uygun bir şekilde yer almaktadır.

2. YERYÜZÜ:

Türklerin geleneksel inanç sistemine göre, yeryüzü, gökyüzü ile yeraltı katmanlarının arasında yer alan, kimi zaman “orta dünya” olarak da adlandırılan, insanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi canlıların yanı sıra yer-su iyelerinin de yaşadığına inanılan mekândır. Eski Türk inancın izlerinin kuvvetli bir şekilde muhafaza edildiği Dede Korkut Kitabı'nda da yeryüzünde canlıların ve yer-su iyelerinin bir arada olduğunu görmekteyiz.

Türklerin geleneksel inanç sistemlerinde, doğada bulunan tüm canlıların bir ruhu vardır ve o ruhlara saygısızlık etmekten imtina edilir; çünkü onları kızdırdıkları takdirde, onlar tarafından cezalandırılacaklarına inanırlar. Bu inancın bir tezahürünü, “*Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı*”nda Dede Korkut'un Bamsı Beyrek'e ad verirken dağ ve su iyelerinin memnuniyetini sağlamak için söylediği alkışta görmekteyiz. Dede Korkut'un bu alkışı, eski Türk inancının İslamiyet'le nasıl yoğrulduğunu göstermesi bakımından da önemlidir: “*Karşu yatan kara karlu tağlardan aşar olsa/ Allah Taala senüñ oğluña aşut virsün/ Kanlu kanlu sulardan kiçer olsa kiçüt virsün*” [4,121].

Dağ, ağaç ve su kültlerinin bir arada bulunduğu ve Dede Korkut'un birçok boyun sonunda söylediği “*Yirlü kara tağların yıkılmasun/ Kölgeliçe kaba ağacın kesilmesün/ Kamin akan görklü suyun kurımasun (...)*” şeklindeki alkışı da Tanrı kutunu temsil eden bu kutsalların sürekliliği ile Oğuz ilinde huzurun, bereketin sağlanacağına olan inancın tezahürüdür [7,361-364].

Dede Korkut Kitabı'nda alkış söyleyerek iyeleri memnun etme, onların rızasını alarak işlerin rast gitmesini sağlama gibi, menfi durumlardan iyeleri sorumlu tutma ve onlara kargış söyleme de söz konusudur. Örneğin “*Dirse Han Oğlu Bugaç Han Boyı*”nda oğlunun ilk avından dönmemesi üzerine kırk ince belli kızı da yanına alarak av yerine giden ve oğlunu yaralı olarak bulan Dirse Han'ın eşi, bundan sorumlu tuttuğu dağa şu şekilde kargış söylemektedir:

*“Akar senüñ sularuñ Kazılık Tağı
Akar iken akmaz olsun
Biter senüñ otlaruñ Kazılık Tağı*

*Biter iken bitmez olsun
Kaçar senüñ geyiklerün Kazılık Tağı
Kaçar-iken kaçmaz olsun taşa dönsün” [4,89]
Anasının kargışı üzerine Bogaç’ın söyledikleri dikkat çekicidir:
“Kazılık Tağının günahı yokdur
Biterlide otlarına kargamağıl
Kazılık Tağının suçı yokdur
Kaçar geyiklerine kargamağıl
Kazılık Tağının günahı yokdur
Arslan ile kaplanına kargamağıl
Kazılık Tağının suçı yokdur
Kargar isen babama karga
Bu suç bu günah babamdandır” [4,89-90].*

Boğaç’ın bu sözlerine bakıldığında öncelikle dağın canlı bir varlık olarak tasavvur edildiğini görmekteyiz. Kazılık Dağının suçunun, günahının olmadığını söylemesi ve anasından kargış etmemesini istemesi de bunun açık bir göstergesidir. Burada dikkat çeken bir diğer nokta da her dağın bir iyesinin olması dolayısıyla dağda bulunan bütün canlıların (geyiklerin, aslanların, kaplanların vb.) o dağın iyesine ait olduğuna dair inançtır. Burada Dirse Han’ın eşinin dağa kargış etmesi, ava giden oğlunun dağ iyesi tarafından cezalandırılmış olduğunu düşünmesindedir. Çünkü, bu inancın gereği olarak bir dağda avlanılacaksa, öncelikle dağın iyesinden müsaade alınması gerekmekte, aksi takdirde av başarılı geçmeyeceği gibi, avlanan kişinin başına türlü musibetler de gelebilmekte, yani cezalan-dırılabilir.

Dağ kültürünün tamamlayıcısı olarak nitelendirilen ağaç kültürü de Dede Korkut’ta yer almaktadır. “Salur Kazanuñ İvi Yağmalanmış Boy”da, kırk ince belli kız arasında Burla Hatun’u bulmak için ağaca asılan Uruz’un ağaç ile söyleşmesinde “Başun ala bakar olsan başsuz ağaç/ Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç” [4,109] şeklindeki sözleri, dallarının gökyüzünde Tanrı’ya, köklerinin ise yer altı ülkesine indiğine inanılan ve gökyüzü, yeryüzü ve yeraltını birbirine bağlayan “kozmetik ağaç” ya da diğer ifadesiyle “hayat ağacı” inancının bir yansımasıdır [15,302-306]. Uruz’un ağaç ile söyleşmesinin devamında:

*“Meni saña asarlar götürmegil ağaç
Götüreçek olur isen yigitligüm seni tutsun ağaç
Bizim ilde gerek idüñ ağaç
Götüreçek olur isen yigitligüm seni tutsun ağaç
Bizim ilde gerek idüñ ağaç
Kara hindu kullaruma buyura-y-idüm
Seni para para toğrayalar-idi ağaç” [4,109]*

şeklindeki sözleri, Uruz’un Tanrı kutuna sahip bir bey olarak yeryüzüne indirilmiş olduğu inancını göstermektedir. Uruz, ağaca, canını ancak Tanrı’nın izniyle götürbileceğini hatırlatmakta, aksi halde cezalandırılacağı yönünde ikazda bulunmaktadır [12,657]. Bu da hayat ağacıyla ilgili “Tanrı’nın beyleri yeryüzüne Tanrısal nizamı tesis etmeleri amacıyla göndermek için kullandığı en temel araç

olduğu (...) ve görevlerini tamamladıktan sonra hayat ağacı vasıtasıyla Tanrı katına çekildikleri” [6,372] yönündeki inancın tezahürüdür. Benzer şekilde Basat’ın “*Atam adın sorar olsan kaba ağaç*” [4,214] şeklindeki sözlerinden de Tanrı katından kutsal ağaç vasıtasıyla gönderildiğini görmekteyiz. Türklerde en eski dönemlerden beri yer alan beylerin Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olması inancı, “*Begil Oğlı Emrenüñ Boyı*”nda da Begil’in Bayındır Han’a küsmesi üzerine hanımının “*Yigidüm big yigidüm, padişahlar Tañrınıñ kölgesidür, padişahına asi olanuñ işi rast gelmez*” [4,218] şeklindeki ikazı ile açık bir şekilde ifade edilmektedir.

“*Salur Kazanüñ İvi Yağmalandığı Boy*”da Uruz’un ağaçla söyleşirken “*Mekke ile Medinenün kapısı ağaç/ Musa kelimüñ asası ağaç*” [4,108] vb. ifadeler kullanması, eski inanç sistemi ile İslami düşüncede ağacın kutsiyetinin birleştirildiğini göstermektedir. Gerek Uruz’un ağaçla söyleşmesi gerekse kâfirlerin Salur Kazan’ın anasını salmak istememesi üzerine Karacuk Çoban’ın söylediği sözler, dağın, suyun, ağacın canlı bir varlık olarak tasavvur edildiğinin göstergesidir: “*Karşu yatan karlu kara tağlar kariyupdur otı bitmez/ Kanlu kanlu ırmakları kariyupdur suyu gelmez*” [4,11].

Dede Korkut Kitabı’nda bu inançla ilgili daha pek çok örnek vermek mümkündür. Tüm bunlar geleneksel inanç sistemi içerisinde Türklerin doğadaki bütün varlıkları canlı olarak algılamasının bir sonucu olmalıdır. Çünkü bu inanca göre dağlar, ormanlar, nehirler, göller vb. konuşan, evlenen, çoluk çocuk sahibi olan, yani insana özđü hareket ve davranışlarda bulunabilen canlı varlıklardır ve her birinin bir ruhu vardır [11,48-51].

3. YERALTI:

Türklerin geleneksel inanç sistemine göre, yeraltı, ayın ve güneşin olmadığı, katmanlardan oluşan, Erlik (yani şeytan) ve kötü ruhların birlikte yaşadığı mekândır. Bazı mitik anlatılarda, ölen kişilerin ruhlarının da yeraltına gittiği ya da Erlik tarafından götürüldüğünden bahsedilirken, kimi anlatılarda ise sadece kötü insanların öldükten sonra yeraltına indiği, iyi insanların ise gökyüzüne çıktığı görülmektedir [2, 3-10, 15,303-305, 3, 232-246].

Dede Korkut Kitabı’nda “şeytan”, hem yaratılış mitlerinde hem de Kur’an’da geçen “şeytanın gökyüzünden (cennetten) kovulması” olayına yapılan gönderme ile yer almaktadır. Buna göre, “*Kazılık Koca Oğlı Yigenek Boyı*”nda Yigenek, Tanrı’ya ettiği duada “*Şeytana lanet kıldıñ/ Bir suçdan ötüri dergahdan sürdüñ*” [4,204] demektedir. “Mukaddime” bölümünde ise, şeytandan doğrudan bahsedilmemekle birlikte, kötü olan kadınlar için “*Ol Nuh Peygamberüñ eşeği aşıdur*” şeklinde kullanılan bir ifade ile Nuh’un gemisine en son binen eşeğin yanında şeytanın da girmesine gönderme yapılarak, dolaylı olarak yer verilmiştir [4,1001].

Türklerin geleneksel inanç sistemi içerisinde, yeraltı dünyasına ait olağanüstü varlıklar da söz konusudur. Erlik tarafından yaratılan yılan, deve, ayı

gibi kusurlu sayılan hayvanlar ile alkarısı, şulmus, celbegen gibi kötü ruhlar ya da devler bu tip varlıklardandır. Dede Korkut Kitabı'nda yeraltı dünyasına ait olağanüstü bir varlık olarak "Tepegöz"e rastlamaktayız. "Basat Depegözi Öldürdüğü Boyı"nda yeryüzüne ait bir varlık olan çoban, göksel bir varlık olan periyle zorla ilişkiye girer. Çobanın yaptığı bu hata, insan eti yiyen, tek gözlü, dev cüsseli bir varlığın pınar başında doğumuyla tecessüm bulur. Yaratılış mitlerinde, Erlik'in insanlara kötülük yapmak istediği zamanlarda kötü ruhlarını yeryüzüne gönderdiği düşünülürse, Tepegöz'ün de Oğuz'un başına musallat olması için sularının yeraltından gelmesi dolayısıyla yeraltı ile bağlantılı kabul edilen ve kötü ruhların çıkış noktası olarak görülen pınar aracılığıyla gönderilmiş olması muhtemeldir [14,65-67]. Tepegöz'ün doğumu ve Oğuz'un başına bela olmasıyla, aslında bir yasağın ihlal edilmesinin, doğanın kirletilmesinin, ona saygısızlık yapılmasının toplumun başına ne büyük felaketlere açacağı gösterilmek istenmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda yeraltının aynı zamanda ölülerin de bulunduğu bir mekân olduğunu görmekteyiz. "Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyı"nda kâfirlere tutsak düşen Kazan Bey, bir kuyuda tutulmasına rağmen, onu merak ederek görmeye gelen tekfurun karısının, "*Kazan Big nedür haluñ, dirliğüñ yir altında mı hoşdur yohsa yir yizünde mi hoşdur*" [4,235] demesi "kuyu" ile "yeraltı"nın özdeşleştirildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Mağara, kuyu gibi gizemli ve karanlık yerler, yeraltına uzanmalarından dolayı hep yeraltı dünyası ile ilişkilendirilmiş ve orada yaşayan varlıkların mekânı olarak nitelendirilmiştir.

Bu anlatmada dikkat çeken bir diğer nokta ise tekfurun karısının ölülere aş vermesidir. Tekfurun karısı, Kazan Bey'e "(...) *ne yirsin ne içersin ve neye binersin*" diye sorduğunda Kazan Bey, "*Ölülerine aş virdüğün vakit ellerinden aluram, hem ölülerünüzün yorgasına binerem kahillerin yederem*" [4,235] demektedir. Kazan Bey'in ölülere bindiğini söylemesi ilk etapta kuyudan kurtulmak için verilmiş kurnazca bir cevap intibasını uyandırmaktadır. Ancak anlatmanın devamında kâfiri övmesi halinde serbest bırakılacağına söylenmesi üzerine "*Men yir yüzünde adam ögmezsin, bir adam getürüñ bineyim, sizi ögeyim*" [4,235] deyip getirilen kâfirin arkasına eyer koyarak binmesi, kuyudayken de ölülerle gerçekten irtibatla olduğu izlenimini vermektedir. Ölülere aş verme ise Türklerin geleneksel inanç sistemleri ile alakalıdır. A. İnan, "ölü aşı" olarak da bilinen "yog aşı"nın zaman içinde İslami bir şekle büründürülmüş olmasına rağmen, aslında en iptidai devirlerden beri ölüyü doyurmak, memnun etmek için yapıldığını ifade eder. Altay dağlarında bu inanışın yaşamaya devam ettiğini, yog ayininde ölüye "*Ye-iç! Bize ve hayvanlarımıza dokunma*" dediklerini ve ölünün bu törende hazır bulunduğu inandıklarını belirten A. İnan, Müslüman Kazakların ve Kırgızların da ölünün mezarına kımız saçtıklarını ve et parçaları atıklarını söyler [10,465-466].

SONUÇ

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür ki Dede Korkut Kitabı'nda gökyüzü, yeryüzü ve yeraltından oluşan üçlü evren tasavvuru açık bir şekilde görülmektedir. Buna göre, gökyüzünde Tanrı, Azrail ve Cebrail gibi melekler ve periler; yeryüzünde canlılar ve yer-su iyeleri, yeraltında ise şeytan, ölümler ve Tepegöz gibi olağanüstü varlıklar bulunmaktadır. Anlatmalarda özellikle gökyüzü ve yeryüzü tasavvurlarında eski inanç sistemi ile İslamiyet'in iç içe geçtiği görülmekte; kimi zaman Hz. Ayşe, Hz. Hüseyin gibi İslami şahsiyetler ya da Mekke-Medine gibi şehirler dâhil edilerek anlatmalara İslami bir hüviyet kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Kısaca, Dede Korkut anlatmalarının tamamında Türklerin geleneksel inanç sistemlerinin muhafaza edildiğini, ancak İslami unsurların da dâhil edilerek içinde bulunduğu zamana ve mekâna uygun hale getirildiğini, böylelikle hem geleneksel yapının muhafaza edildiğini hem de yeni kültür çevresinde yaşayanların beklentilerinin karşılandığını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

1. *Alekseev, N.A.*, Türk Dilli Sibiryâ Halklarının Şamanizmi, (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2013.
2. *Anohin, A.V.*, Altay Şamanlığına Ait Materyaller, (Çev. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova), Kömen Yayınları, Konya 2006.
3. *Eliade, Mircea*, Şamanizm, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
4. *Ergin, Muharrem*, Dede Korkut Kitabı, C.I, TDK Yayınları, Ankara 1997.
5. -----, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006.
6. *Ergun, Metin* "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları", Milli Folklor.
7. *Ergun, Pervin*, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, AKM Yayınları, Ankara 2004.
8. *Gökyay, Orhan Şaik*, Dedem Korkudun Kitabı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
9. *Harva, Uno*, Altay Panteonu (Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2015.
10. *İnan, Abdülkadir*, Makaleler ve İncelemeler, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1987.
11. -----, Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar), TTK Yayınları, Ankara 2000.
12. *Korkmaz, Zeynep*, "Dede Korkut Hikâyelerinde İnsan ve Doğa", Türk Dili Dergisi.
13. Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli Âlîsi, (Haz. Ömer Nasuhi Bilmen), Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
14. *Ögel, Bahaeddin*, Türk Mitolojisi, C. II, TTK Yayınları, Ankara 2002.
15. *Potapov, L.P.*, Altay Şamanizmi, (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2012.
16. *Türker, Ferah*, "Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen", Millî Folklor, S. 94, Yaz, 2012.

17. -----, “*Türk Kültüründe Şekil (Don) Değişirme Motifi ve Dede Korkut'taki İzleri Üzerine*”, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme, 19-23 Ekim 2015), İzmir 2015.

Ferah Tюркер

Влияние представления тюрков о Вселенной на образ Деде Горгуда

Резюме

Идея Вселенной возникла у тюрков еще издавна, со временем подвергаясь различным изменениям под влиянием новых культур и религий. Тюрки верили в то, что Вселенная состоит из небосвода, Земли и подземного мира, считая, что на небесах находятся Бог и духи, на Земле – живые существа и владельцы вод и земель, а под землей – храбрость и враждебные духи. В книге Деде Горгуда, считающейся произведением огузских тюрков переходного периода, литературный текст которого был составлен в 15 веке, также ясно выражена идея Вселенной. В данной статье рассматривается идея Вселенной, состоящей из 3-х компонентов, в книге Деде Горгуда и анализируются следы традиционной религиозной системы тюрков и влияние Ислама.

Ключевые слова: *Вселенная, небосвод, Земля, подземный, книга Деде Горгуда.*

Ferah Turker

On the Turks' Concept of the “Universe” and its Influence on the Epic Dada Gorgud

Abstract

The Turks had a concept of the Universe since time immemorial, which underwent many changes under the influence of new cultures and religions. The Turks believed that the Universe consisted of the sky, the Earth, and the underground world; they thought that God and the spirits were in the sky, that living beings and the masters of the waters and lands were on the Earth, and that bravery and hostile spirits were underground. The concept of the Universe is also clearly expressed in “The Book of Dada Gorgud”, which is considered a work of the Oghuz Turks of the transitional period and was put into writing in the 15th century. This article considers the concept of the Universe as consisting of three components which is found in “The Book of Dada Gorgud”, and, at the same time, analyses the traces of the Turks' traditional religious system and the influence of Islam.

Key words: *Universe, sky, Earth, underground, “The Book of Dada Gorgud”.*